

"ŐRÁLLÓVÁ TETTELEK TÉGED..." (Gondolatok a próféta-ságról és közéletéről)

Minden korszak, amelynek bármilyen szempontból fontos a kimondott szó, megpróbálja értelmezni a próféta-ság ősi jelenségét. Így jelennek meg a XVIII. század végétől az ótestámentumi próféták, mint romantikus hősök vagy a természeti költészet képviselői vagy józan racionalisták, szigorú moralisták vagy mint a kultúraellenesség megtestesítői.

Abban a történelmi helyzetben, amelyben mi élünk itt Kelet-Közép-Európában, lüktető módon velünk és bennünk él a szó "éhe", hiánya, erejének vágya, erőtlenségének fájdalma. Bíró Zoltán pontos "láttelele" — Az értelmiség válsága című tanulmányában — többek között azt állapítja meg, hogy ez egy olyan kor, "amikor az országnak legalább annyira szüksége lenne az eligazító szóra és magatartásra, mint történelmének bármely nehéz időszakában." Az eligazító szó és magatartás — amit ő, másokhoz hasonlóan, az értelmiségtől és annak vezető rétegétől vár el — a próféta-ság szolgálatának lényegét érinti. Az írástudók, s tegyük hozzá, a szólni tudók felelőssége egyértelműen előtérbe kerül jelenünk közéletében. Ennek egyik oka egy mély, belső vákuum, melyet szellemi-lelki vezetők hiánya, szellemi-lelki műhelyek, közösségek kialakulatlansága, ezek mellett pedig a hiteles, megbízható beszéd és tett iránti — már említett — éhség jellemez, a másik ok viszont a csömör, a kiábrándultság, amelyet minden kommunikációs csatorna — közöttük a szó — elhasználódottsága, értékvesztése miatt éreznek sokan.

A "próféta" név talán rendelkezik még olyan asszociációs bázissal, amelynek ismerete visszaadhat valamit a kommunikációba vetett hitünk értékeiből.

Ez az írás — a teljesség igénye nélkül — megpróbálja az ótestámentumi próféta-ság általános jellemzőit és ezek esetleges tanulságait csokorba szedni. A próféta-jelenség természetesen nem bibliai unikum, de a Biblia, benne az Ótestámentum meghatározó jelensége — nem számít hát vétkes szűkítésnek, ha jellemzőit pusztán e helyről próbáljuk összegyűjteni.

A próféta-ság előfeltétele

A próféta-i szolgálat bibliai alapja és előfeltétele a kinyilatkoztatás. A történet nem azzal kezdődik, hogy egy ember előáll és beszélni kezd, hanem azzal, hogy Isten kijelenti önmagát. Van tehát egy magasabb rendű, az egyes ember és a közösség fölött álló értelem és akarat, amely kommunikálni akar az ember vilá-gával, s e kommunikáció során hatni is kíván e világra. E folyamat része a próféta szolgálat. Ő a közvetítő, az üzenet hordozója. A próféta nem szónok, hanem hirnök, nem magától beszél, hanem egy magasabb rendű erkölcsi világrendnek, az

isteni értelemnek és akaratnak szószólójaként nyilatkozik meg. A próféta sohasem kezdi így mondandóját: "Ezt mondom én...", hanem első mondata inkább ez: "Így szól az Úr!"

A próféta szolgálata különbözik az izráeli papok és írástudók munkájától. A papok, szintén Isten rendelkezése alapján, az isteni és emberi világ közötti kommunikációban inkább az emberi válaszáért, tehát a szertartások és áldozatok rendjéért felelnek. Az írástudók munkája pedig a már megismert isteni szó megőrzésével, a törvényt magyarázattal, hagyományozással kapcsolatos. A próféta viszont igehirdető, s mint ilyen, két világ lakója: egyrészt intenzív belső szellemi-lelki életet él — mintegy "Isten színe előtt" — másrészt szavainak, tetteinek a külső világ, a "nyilvánosság" a célpontja.

Ezért kapja így Ezékiel próféta az isteni "programot": "Emberfia! Őrállóvá tettelek téged Izráel házában. Ha ígét hallasz tőlem, figyelmeztess őket az én nevemben!" (Ezékiel könyve 3,17.) Az őrálló két világ határán áll, egyiktől sem függetlenítheti magát. Jelzéseket kell vennie és továbbadnia. Felelős. Sok függ tőle. Ezt ismerve nem meghökkenítő Ámós paralelizmus membroruma:

"Ha az oroszlán ordít, ki ne félne?

Ha az én Uram, az Úr, szól, ki ne prófétálna?"

(Ámós könyve 3,8.)

A próféta-lét egyik legfontosabb ismertető jele az elementáris kötődés ahhoz a magasabb rendű világhoz — Isten világához —, amelyből a jelzések és üzenetek érkeznek. A próféta ismeri és alázatosan elfogadja szolgálatának kizárólagos forrását és előfeltételét, a kinyilatkoztatást.

A próféta elhívása

A próféta nem vonzó hivatás, ha egyáltalán lehet e szót alkalmazni rá. A próféta nem önmaga elhatározásából lesz. Nem jelentkezik prófétának, de születés vagy társadalmi előjog útján sem örökölni. A próféta prófétának kényszerül lenni. Ezt az antidemokratikus, antihumánus eseményt nevezi a Biblia elhívásnak. A megragadtatás testet-lelket megremegtető élményét Ézsaiás például templomi látomásként élte át. A trónon ülő, különös közlények, szeráfok által körülvett Seregek Ura félelmetes és felemelő jelenlétében a próféta csak ezeket tudja rebegni:

"Jaj nekem! Elvesztem,
mert tisztátalan ajkú vagyok,
és tisztátalan ajkú nép között lakom.
Hiszen a Királyt, a Seregek Urát látták szemeim!"

(Ézsaiás könyve 6,4.)

Ezután az oltárról vett égő parázs megérinti és megtisztítja ajkát, így tud igent mondani Isten elhívó és küldetést adó szavára.

Hasonló élmények részese Jeremiás is, aki fiatal korára, alkalmatlanságára hivatkozva keresne kibúvót, de az Úr ellentmondást nem tűrő, és egyben biztató szavára —

"Ne mondd, hogy fiatal vagy,
hanem menj, ahova csak küldelek,
és hirdesd, amit csak parancsolok!
Ne félj tőlük, mert én veled leszek,
és megmentelek!"

(Jeremiás könyve 1,7-8.)

— végül igent mond a próféataságra. Ugyanő később újra és újra fellázad elhivatása ellen. Belső tusájában ilyen szavakra ragadtatja magát:

"Rászedtél, Uram, és én hagytam, hogy rászedj.
Megragadtál, hatalmadba ejtettél!"

(Jeremiás könyve 20,7.)

Ugyanitt, néhány gondolat múlva viszont rádöbben arra, hogy a próféataság vállalása sorsszerű, megválni tőle csak az életétől való megválás útján lehetne:

"Azt gondoltam: nem törődöm veled,
nem szólok többé az ő nevében.
De perzselő tűzzé vált szívemben,
csontjaimba van rekesztve."

(Jeremiás könyve 20, 9.)

A legtöbb próféta, ha nem is ilyen intenzív módon, hasonló élményeket élt át: ellenkezést, rugódozást az elhívással szemben, ahogy a megfelelő szót megtalálva Babits ír erről a Jónás könyvében: "... mivel rühellé a próféataságot...", ugyanakkor ellenállhatatlan késztetést és vonzást, annak érzését, hogy a megérintett ajak végleges, örök eljegyzést jelent.

Ahhoz, hogy valaki prófétává kényszerüljön lenni, történelmi válsághelyzet szükségeltetik — ez az elhívás "koordinátarendszere". A világpolitikában vagy az ország politikai, társadalmi, gazdasági életében krízis támad. Megfigyelhető, hogy az ótestamentumi történet legvészterhesebb korszakai körül találjuk a legjelentősebb próféta személyiségeket. Mózes, akit a hagyomány prófétaként is tisztel, az egyiptomi fogság végén és a pusztai vándorlás idején vezeti Izráelt. Az asszir, illetve a babiloni fogság előtt és alatt pedig olyan próféták működtek, mint például Mikeás, Ézsaiás, Jeremiás, Ezékiel. A próféta a fokozódó válság idején éppen növeli a feszültséget, hiszen — elhívásához híven — a felébredést, tisztánlátást, a veszély nagyságának józan felmérését szolgálja igehirdetésével.

Próféta kevés van. Olyan, akit tevékenysége alapján valóban, utólag is, annak lehet tartani, elég kevés: Ha az ótestamentumi történet törzsét jó ezer évek vesszük, és e szám mellé állítjuk az írópróféták (Proto-Ézsaiástól Malakiásig) és a nem író nagypróféták (pl. Illés, Elizeus, Nátán) számát, ami együttesen is néhány tucatot tesz ki, látjuk a különbséget. Sok a kis jelentőségű vagy jelentéktelen próféta, de hamis prófétát is találunk szép számmal. Igaz próféta ritkán adatik. Lehet, hogy túlzó a kép, de Illésnek egyedül kellett kiállnia a Baal- és Aséra-kultuszhoz tartozó nyolcszázötven prófétával szemben! (vö.: Királyok I.könyve 18.rész)

A próféta nem emberi rendszerben, hierarchiában nyerte elhivatottságát, hanem közvetlenül Istentől származtatja. E tény teszi autentikussá bizonyágtételét, határozottá, szembefordulásra képessé személyiségét. Az elhívás-élmény választóvíz. Akik átérték, próféták, akik nem: "csak a szájukat járatják, és azt állítják, hogy az kijelentés." (Jeremiás könyve 23,31.)

A próféta küldetése

Az ótestamentumi próféta történetének első szakaszában (a királyok kora kezdetéig) két fő formáját találjuk a prófétálásnak. Az egyiket a "látó"-k, a másikat a "nábi"-k képviselik. A látó az elmélkedő, magányos próféta típusa, akit kijelentésért, eligazításért újra és újra felkeresnek. A nábi a kánaáni, pogány vonásokat is magával hozó, önkívületbe eső próféta típusa, aki nem maga, hanem más prófétákkal csoportot alkotva fejt ki tevékenységét. Különös, hogy később, a nagy próféta-személyiségek megjelenésekor e két típus jellemzőinek keveredését találjuk, de úgy, hogy az extatikus jeleget egyre inkább háttérbe szorítják a kontemplatív, inkább a "látóra" jellemző megnyilvánulások, az elnevezésben viszont a "nábi" szó hódít teret: "Akit ma prófétának (nábi) neveznek, azt régebben látónak hívták." (Sámuel I. könyve 9,9.)

A királyság korára kialakult és letisztult próféta küldetése abban a kettősségben állt, amire már Ezékiel prófétát idézve utaltunk: a próféta "őrálló", szolgálatát két világ határán állva végzi.

A prófétai szolgálat lényege egyrészt befogadás, másrészt továbbadás. A befogadás a magasabb rendű világból, Isten világából érkező jelzésekre, "információkra" értendő. A próféta ezekhez elsősorban látás és hallás útján jut hozzá. (Míg Jeremiás vagy Hóseás inkább a hallásról beszél, addig Ezékielnél és Ámósnál a látás útján való érzékelés a fontosabb.)

Az üzenet továbbadásának is két fő csatornája van: az egyik a szó, a másik a megjelenítés (általában szimbolikus cselekedetek formájában). A kettő közül természetesen az első, az ige hirdetése, a szó átadása kap fontosabb szerepet.

A próféta küldetésének mindkét részét, a befogadást és a továbbadást az a magasabb rendű isteni igény határozza meg, amellyel elhívása alkalmával szembesült. Ez magyarázza, hogy – bár az igaz próféta hatalommal bíró személy – nem kötődik közvetlenül a fennálló rendszerhez vagy hatalomhoz, leginkább szemben áll vele. Még akkor is igaz ez, ha a nagypróféták között látunk udvari prófétákat is, mint például Nátánt, aki Dávid udvarának befolyásos tagjaként merész kritikusa a király tetteinek (vö. Sámuel II. könyve 12. rész). Mint ilyen, bizonyos értelemben a király fölött áll, hiszen Istent képviseli, akitől a király is nyerte felkenését. A legtöbb esetben pedig a hatalmi szférától térben is független a próféta – a hatalom viszont nem hagyhatja figyelmen kívül a tőle származó ígéret, információkat.

A próféta hatalma a küldetésben van. Megnyilvánulásai mindig igyekeznek is tisztázni a küldetés hitelességét, felülről való voltát. Jeremiás elhívásában tisztán megjelenik ez:

"Lásd én a mai napon
népek és országok fölé rendellek,
hogy gyomlálj és irts,
pusztíts és rombolj,
építs és plántálj!"

(Jeremiás könyve 1,10.)

A próféta nem jós, aki előre meg tud valamit mondani. Nem attól próféta valaki, hogy látja a jövőt. Sokkal inkább, hogy látja a jelent. A prófétának tiszta látása van. Mint őrálló, más szemszögéből — mintegy Isten szemszögéből — nagyobb rálátással néz az eseményekre. Látja az összefüggéseket, a folyamatokat, az előzményeket és a következményeket. Látását nem homályosítják el alantas vagy csak egyszerűen pillanatnyi érdekek. A próféta nem köt kompromisszumot azokkal, akiknek beszámol arról, amit látott, nem keresi a jótetszésüket, nem akar népszerűvé válni. A prófétát köti az elhívása, a magasabb rendű érdekek és értékek szolgálata.

Igy végzi küldetése másik részét is, a szólást, az ige hirdetését. A prófétai ige hirdetés az ítélet és az ígéret hirdetésének feszültségében áll. A legtöbb prófétai könyv kemény ítélettel, a bajok feltárásával kezdődik, és az ígéret felragyogtatásával, kegyelem-hirdetéssel végződik. A prófétát az egyenes beszéd legalább annyira jellemzi, mint a már említett tisztánlátás. Pontosan, "szakszerűen" fogalmaz — ugyanakkor sohasem szenttelen. Szavait mindig áthatja valami tűz, üzenete — Clifford Hill megfogalmazásával — "fehér izzásig hevült szavakból" áll. Szent indulattal, szenvedéllyel, néha nyers dühvel beszél népének dolgairól. Nem kívülálló. Ahogyan az őrszem is tagja a seregnek, a próféta is egy azzal a közösséggel, amit éppen ostromoz vagy felemel. Hóseás például teljes átéléssel adja tovább az Úr kegyelmének üzenetét:

"Megindult a szívem,
egészen elfogott a szájalom.
Nem izzó haragom szerint bánok vele,
nem döntöm újból romlásba Efraimot..."

(Hóseás könyve 11,8-9.)

A próféta, küldetésének tartalma szerint nem újító, hanem inkább értékőrző. Kétségtelenül megújulást akar, de ez a megújulás "re-formáció", visszaalakulás, visszatérés valamihez: ahhoz a magasabb rendű isteni igényhez, amit a Biblia összefoglalóan szövetségnek nevez. Az Ótestámentum teológiájával foglalkozó tudomány a prófétákat a szövetség őreinek nevezi. Illés, életének válságos pillanatában, így foglalja szavakba addigi szolgálatát: "Nagyon buzgólkodtam az Úrért, a Seregek Istenéért, mert Izrael fiai elhagyták szövetségedet." (Királyok I. könyve 19,10.) A szövetség elhagyása, az isteni rend megtörése a halál útját (vö. Mózes V. könyve 30,19.) jelenti — ettől óvtak szenvedélyes szavakkal vagy szavuk fogytán az üzenet drámai kiábrázolásával a próféták (ld. Jeremiás könyve 19. rész: egy korsó összetörése a nép pusztulásának jele).

A próféta harca

A fentiekből is kitűnik, hogy a prófétalét alaphelyzete a harc. A prófétának küzdelme van önmagával sokszor tusakodik elhívásával és elhívójával, Istennel — ahogy ezt a Jeremiástól vett idézetekben már láttuk. Leginkább viszont igazáért harcol azok között, akiknek beszél. Ezért képes szembehelyezkedni a társadalom minden rétegével, de különösképpen azokkal, akikre több bízott, és akiken több kérhető számon.

A próféciák döntő többsége a vallási és szociális visszaéléseket leplezi le. A lelki és politikai vezetők legnagyobb vétke a félrevezetés — tudják a helyes irányt, de szándékosan nem arra viszik a rájuk bízottakat. Malakiás a papok ellen így fakad ki: "... a pap ajkai őrzik az Isten ismeretét, és tanítást várnak szájából. De ti letértetek erről az útról, és tanításotok miatt sokan elbuktak!" (Malakiás könyve 2,7-8) Mennyire hasonlít ehhez Mikeás feddése, amit a nép vezetőihez intézett:

"Halljátok meg Jákób előljárói,
Izráel házának vezetői!
Nem tinektek kell-e ismerni a törvényt?
Ti gyűlölitek a jót, és szeretitek a rosszat!
Lenyúzzátok az emberekről a bőrt,
és csontjaikról a húst."

(Mikeás könyve 3,1-2.)

A prófétának sajátos harca van a hamis prófétákkal. A hamis próféták belső — felülről való — elhivatottság híján egyéb érdekeknek akarnak megfelelni. "Szolgálatuk" éltetője és mozgatórugója a népszerűség. Nem a magasabb rendű isteni értelemnek és akaratnak kívánnak megfelelni, hanem hallgatóságuk igényeinek. Ennélfogva a mondandójukhoz szükséges jelzéseket és információkat sem az előzőtől, hanem az utóbbtól szerzik be. Olyat kell mondaniuk, ami kinyilatkoztatásnak tűnik, de egyben tetszik is a hallgatónak. Martin Buber érdekes tanulmányban — *False Prophets* (Jeremiah 28) — veti össze a próféták és a hamis próféták jellemvonásait. Az utóbbiakról többek között azt mondja, hogy a hamis próféták egyáltalán nem istentelenek. Az isten, amit imádnak, a siker. Állandó szükségletük a jó fogadtatás, a sikeres fellépés, ennek érdekében bármit képesek mondani és ígérgetni. Ennek érdekében még a saját szívüket is becsapják.

A hamis próféták szívesen citálják előző korok bevált próféciáit, nem gondolva a történelmi helyzet megváltozására. Ezért gúnyolja ki Jeremiás — a babiloni terjeszkedés közvetlen veszedelmét látva — azokat, akik a megelőző kor üzenetét "felmelegítve" prófétálnak:

"Népem romlását úgy gyógyítják,
hogy könnyelműen mondogatják:
Békesség, békesség! — de nincs békesség!"

(Jeremiás könyve 6,14.)

Ebben a harcban a próféta olykor látványos, extrém tettekre ragadtatja magát. Ekkor sem a "közönségnek játszik", hanem a hamis prófétát a saját fegyverével győzi le. Ez történik Jeremiás és Hanániás küzdelmében, ahol Jeremiás a fogság vállalása jeléül egy jármot vesz a nyakába, ezt Hanániás látványosan összetöri, de az Úr szava újra szól Jeremiás által: "Fajärmot törtél össze, de vasjärmot csináltál helyette." (Jeremiás könyve 28. rész)

A próféta sokszor magányos harcos. Igazságával magára marad. Hallgatósága általában nem nagy és nem kitartó — a kemény, népszerűtlen beszédek megrostálják a követőket. Ez a jelenség magának Jézus Krisztusnak prófétai, igehirdetői munkáját is kísérte.

A próféta a kimondott szóval sokszor saját szabadságát, sőt életét is veszélyezteti. Tudunk prófétákról, akik életükkel feleltek igazmondásukért. Hadd hozunk erre egy újtestamentumi példát: Keresztelő János halálát (Máté evangéliuma 14. rész) Ezzel a próféta jellemvonásai közé a tisztánlátás és az egyenes beszéd mellett a bátorságot és odaszántságot is fel kell vennünk.

Prófétaság és közélet — ma

Nem kívánok egyenes vonalat húzni a próféták kora és korunk közé. A fenti megállapításokat sem akarom rövidzárlatos módon alkalmazni helyzetünkre. Itteni mondandómban utalni szeretnék a kezdő gondolatra, az "eligazító szó és magatartás" iránt való éhségre. Úgy érzem, hogy a prófétai jelenségben, a prófétai kommunikáció rendjében vannak olyan sajátosságok, amelyek a történelmi helyzet, a kulturális háttér áthidalhatatlan különbségei ellenére ma is jelen vannak, jelen kell, hogy legyenek közéleti kommunikációinkban. Ezekről gondolkodom — írásban. A látszat az, hogy a XX. század végének emberét a kommunikációban csak az üzenet érdekli, a hír, amit látni és hallani akar. Úgy gondolom, a látszat csal — ma is elemi ösztönünk a találkozás vágya. A hír mellett tehát a hírvivő személye is ugyanolyan fontos maradt. Bármekkora információ-dömpingben élünk is, az arc az arccal, a szem a szemmel akar találkozni. Ezzel együtt megmaradt egy másik ösztönünk is — többé-kevésbé működőképesen —, hogy első benyomásra, pillanat alatt döntünk arról, akit látunk vagy hallunk. Elvetjük vagy magunkhoz öleljük... Lelkünknek e mélységeiben elemi vonzódásunk van az egyértelmű személyiségek iránt. E téren nehéz becsapni minket.

Ezek miatt úgy érzem, hogy ha vannak próféták és prófétai megnyilvánulások ma, nincsenek eleve halálra ítéelve. Van és mindig lesz igény annak tudására, leírt, kimondott vagy kiabált szavára, akiről kitérnek, hogy tiszta a látása. Van és mindig lesz fül, amely a szavak áradatából képes kiszűrni az egyenes beszédet. Mindig lesz kisugárzása annak, akinek ajkát égő parázs érintette, akit nem alantas vagy egyszerűen csak pillanatnyi érdekek vezetnek, aki elhivatott. Van és lesz hallgatója annak, aki tényszerűen, de belső tőzzel, szenvedéllyel beszél dolgainkról, akinek üzenete konkrét, de nem merül ki aktualitásokban. Nekik adatott u-

gyanis a teher és a kiváltság, hogy emberségünk és holnapunk letéteményesei legyenek, akik igazukért arcukat a verőknek s nem az "image"-készítőknek adják oda.

Nem hal ki és nem halhat ki a igény a próféta szolgálatára, az eligazító szóra és magatartásra — így hiszem, hogy mindig lesz, aki meghallja és elfogadja a felülről érkező, mégis belső hangot: "Őrállóvá tettelek téged!"